

Osmanlı Hanedanının Aile Yapısı ve Güncel Yaşamı

Ottoman Dynasty's Family Attitude And Actual Life

Umut C. KARADOĞAN*

Özet

Osmanlı hanedan ailesi aslında toplumun diğer bireylerinden ayrılan bir yapı hiçbir zaman olmamıştır. Osmanlı Devleti'nde aristokratik bir yapılanma olmadığı için varolan yapı tamamen Şer'i hukuka ve Türk töresine dayanmaktadır. Ayrıca Osmanlı'da aile devlet müdahalesinden uzak bir kurumdur.

Osmanlı hanedanında erkek ise, Kanunname-i Ali Osman'a göre "harem" içerisinden çok kadınla evlenebilme hakkına sahiptir. Ancak taşra ve alt sosyo-ekonomik tabakalar da bulunan toplum yapıları arasında tek evlilik esastır. Üstelik erkek hegemon bir yapılanma toplumun en alt katmanından en üstüne kadar görülebilmektedir. Fakat Osmanlı ailesinde kadınların, bazı hakları diledikleri gibi kullanabildikleri de bilinmektedir. Bu Osmanlı'da kadınların hüküm sahibi olabildikleri anlamını taşımamasına rağmen "valide sultan" kavramı, "haremden" kadınlar arasında bir üstünlük sıfatı anlamını da taşımaktadır.

Toplumsal yapıya bakıldığında kadının hakkı yok denecek kadar azdır. Aile konumunda, tıpkı devlette olduğu gibi "reis" erkektir. Osmanlı ailesinde de, toplumunda da (reis=otorite) anlamına gelmektedir. Şehzadeler de hükümdarın ve devletin genel teamülleri doğrultusunda sosyalleşebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Sosyo-Kültürel Yapı, Hanedan, Osmanlı Devleti, Şer'i Hukuk, Töre

* Uzm. Umut C. Karadoğan, Süleyman Demirel Üniversitesi, Doktora Öğrencisi

Ottoman Dynasty's Family Attitude And Actual Life

Abstract

Ottoman dynasty family had never had a structure that was separated from the rest of the society. Since there was no aristocratically structuralism in the Ottoman Empire, the structure was based on laws of sharia and Turkish moral laws. Moreover in Ottoman, government did not have an effect on the family.

In Ottoman Empire, the men had right to marry more than one woman from harem according to the law of Ali Osman. However, in rural and sub socio economic classes, the main rule was based on marrying only one woman or monogamy. Beside, men hegemony was seen in every levels of the society. However, in spite of it was known that women has some rights which did not mean that women could be sovereign, they had some labels such as "valide sultan" was considered as more powerful in harem.

When it comes to the structure of society women's rights were scarcely any, and similar to structure of government, in the family man was the authority as well. Therefore, the meaning of man was authority in both society and family. Sultan's sons could socialize in the customary practise of the government and the Sultan.

Key words: Family, socio-cultural structure, dynasty, Ottoman Government, Laws of Sharia, moral laws.

Giriş

"Osmanlı Ailesi" çok geniş içerikli bir kavramdır. Bu kavramın içinde her şeyden önce imparatorluğu yöneten "hanedan" vardır. Osmanlı içindeki hukuki farklılaşmaya rağmen tarihi-kültürel doku, imparatorluğun hemen her dilden ve dinden halklarının aile yaşamlarını birbirine benzeştirmiştir. Bunda Osmanlı kadar Osmanlı öncesinin de payı mevcuttur.

Osmanlı ailesine yaşadığı mekân bakımından göz atılırsa bu topluluğun birbirinin kefilisi olduğu göze çarpar. Toplum birbirinden farklı unsurları da içinde barındırır da yıllar geçtikçe aradaki farklılıklar benzerliklere dönüşmüştür. İşte bu da fiziki ortamı oluşturur. Ayrıca üç kuşağın bir arada yaşadığı ama aynı zamanda bir hukuki ve mali birim olan "hane" kavramının öne çıktığı an budur. Osmanlı toplumunun yaşam biçimi farklılıklar gösterse de saraya da yansımıştır.

A) Osmanlı Devleti'nin Yükseliş Dönemi Aile Dinamikleri

Osmanlı henüz küçük bir beylikken, beyler fütuhata oğullarıyla birlikte başlamışlar, fethedilen bölgelerin yönetimini de doğal olarak onlara bırakmışlardır. Ailenin erkek çocukları böylece iktidarda hak sahibi olurken, kız çocuklarına da herhangi bir miras devri söz konusu olmadığından toprak bırakılmamıştır. Ancak yaşamlarını daha rahat idame ettirmelerini sağlamak adına hakan kızı ya da kız

kardeşini evlenirken hayatlarını geçirecekleri kişiler adına saray tahsis edilmekte ya da Topkapı Sarayında ikamet etmeleri temin edilmekteydi. Ancak Saray'a Anadolu'dan bir kız alınacak ise çeyiz olarak adı geçen bu Anadolu kızlarının aldıkları topraklarda Osmanlı topraklarına çeyiz olarak katılırdı. Buna en müstesna örnek; Germiyanoglu Yusuf Beyin oğlu olmadığı için kızlarını isteyen Osmanoglu ailesine kızlarla birlikte Kütahya, Tavşanlı ve Emet'i de vermesidir. Bu şekilde Osmanlı Beyliği'nin genişlemesine bir nebze de olsa katkıları olmuştur. Tüm bu gelişmelerin yaşanmasında ve güçlü olan şehzadenin "Kardeş Katli" yasası ile tahta geçişinde halkın ve ordunun (yeniçeri) tasvibi önemli bir yer tutmaktaydı¹.

Osmanlı Devlet olduktan sonra düzeninin bozulmaması ve devletin bekası amacı ile II. Mehmed döneminde Kanunname-i Âli Osman ile düzenin bozulmaması, taht kavgalarının yaşanmaması için "kardeş katli" yasasını meşrulaştırmıştır. Şehzade ölümleri bir dram olmasına rağmen bunun kabulü şarttır. Padişahların baba olarak, şehzadelerin ecelleriyle bile öldüklerinde yaşadıkları üzüntüyü bilmek bu hususta bize onların psikolojik durumları hakkında yeterli bilgiyi verecektir. Orhan Gazi'nin büyük oğlu Süleyman Paşanın bir kaza neticesinde vefatından duyulan üzüntü neticesinde onun adına babası tarafından yaptırılan vakfiyeler ailede ölen bireylerin önemi ve konumlarını göstermeleri açısından oldukça önemlidir². II. Mehmed'in şehzadesi Mustafa'nın 1474 yılında vefat ettiğinde sarayda herkes koyu renkler giyip matem tutarken, onu öldürdüğünden şüphelenen Sadrazam Mahmud Paşanın satranç oynaması padişahı şüphelerinin şiddetlendirmiş, hatta kızdırmış ve bu kızgınlık üzerine sadrazamın katline hüküm vermiştir³.

B) Osmanlı Hanedan Mensubunun Teminatı

Osmanlı hanedanında sadece şehzade ölümleri değil, vakitsiz ebeveyn ölümleri de yaşandığında aileden hiçbir fert her ne olursa olsun açıkta bırakılmazdı. Annesi veya babası ölen ya da her hangi bir şekilde zorda kalan aile üyelerine padişahlar yardım ederlerdi. I. Selim (Yavuz), gerek eceliyle, gerekse taht kavgasında ölen kardeşlerinin kadınlarına ve kızlarına yardım etmiş, hepsine *maaş* ve *tayinat* bağlatmıştır⁴. Hanedan içi ilişkilerde merkezden her talebe cevap verilmesine özen gösterilmiştir. Hatta Çelebi Mehmed'in kızı, Bursa'da oturan Selçuk Sultanın ömrü uzun olmuş ve "ulu hala" olarak yüksek saygı görmüştür. II. Bayezid padişah olunca çok sevdiği halaya, sızlayan kemikleri ve dinmeyen ağrılarını tedavi etmesi için dönemin meşhur hekimi Yakut'u dahi göndermiştir. Ayrıca ailenin kadın üyelerinin tahttaki kardeşlerini devlet yönetimine ilişkin bazı hususlarda uyardık-

1 Halil İnalcık; "The Otoman Empire, The Classical Age (1300-1600), London 1973, Çev: Ruşen Sezer, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), İstanbul, 2003, s.65

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Orhan Gazi'nin vefat eden oğlu Süleyman paşa için tertip ettirdiği vakfiyenin aslı" Belleten, Ankara, 1963, C.27, S.107, s.437-443

3 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Fatih Sultan Mehmed'in Vezir-i Azamlarından Mahmud Paşa ile Şehzade Mustafa'nın Araları Neden Açılmıştır." Belleten, Ankara, 1964, C.28, S.112, s.719-728

4 Çığatay Uluçay, "Bayezid İf'nin Ailesi" Tarih Dergisi, İstanbul 1959, CX, S.14, s. 66-74

ları tespit edilmiştir. II. Bayezid'in kızlarından Ayşe Sultanın yazdığı mektuplara ailenin hanım üyelerinin de devlet yönetiminde fikirlerini beyan etme haklarının olduğunu göstermesi ve aile içi dayanışmayı ifade etmesi açısından oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Ayşe Sultan, eşi Sinan Paşa ile Kütahya'da bulunduğu sırada, II. Bayezid, tahta çıkmak üzere İstanbul'a çağırılınca, Sinan Paşa şehzadeye destek olabilmek adına yola çıktı. Ama Ayşe Sultan'a yeterli miktarda harçlık bırakmamıştı. Bu gelişme üzerine Ayşe Sultan kendisi ve hizmetlilerinin masraflarını karşılamak için Kütahya Kalesi'ndeki devlet hazinesine el koymak zorunda kaldı. Zaman geçip de paralar ödenmeyince ve kale dizdarları paralarını isteyince çaresiz kalan Ayşe Sultan dedesi II. Mehmed'den kalan üsküf⁵ satılığa çıkartması aile bireylerinin yapılan hatalı davranışların bedellerinin ödenmesi hususunda birbirlerini desteklemediklerine oldukça doğru bir misal teşkil etmektedir⁶.

C) Osmanlı Harem-i Humayunu'nda Aile

Osmanlı sultanlarından I. Süleyman'ın (Kanuni) şehzadeleri ile yaptığı yazışmalar aile büyüğünün ailenin diğer fertlerine bakışını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu ilişkiye en güzel örnek şehzade Mehmed'in yazdığı mektuptur. "...validem iyidir, ama ayrılığınız sebebiyle gece-gündüz iniler. Şehir ahvali şimdilik iyilik üzeredir. ...Hayreddin Paşa düşmanı yenip, 180 kadırgasını zapt etmiş, geri kalanını denize gark etmiş. Benim sultanım, Menavi'nin ikinci babını okurum." demektir. Şehzadenin babasına çok yakın olduğu, ifadesinden anlaşılıyor. Padişah bu oğlunu çok severdi. Gerçekten de onu 21 yaşında kaybettiğinde kahrolmuştu. Onun için yaptırdığı Şehzade Camii ve külliyesi, içindeki türbesi, sandukasının üzerine kurduğu sembolik taht bunun en önemli göstergesidir. Kanuni eşi ve çocuklarıyla meşgulken kız kardeşlerini de ihmal etmemiştir. Hatice Sultanı ders arkadaşı ve çocukluk arkadaşı İbrahim Paşa ile evlendirmiş, muhteşem bir düğün yapmıştır. Diğer taraftan Lütfi Paşa ile evli olan kız kardeşi Şah Sultan'ın kocasıyla yaşadığı bir olaya müdahale de etmek zorunda kaldığı bilinir. Çünkü Lütfi Paşa hanımının üzerine yürür ve hançer çeker ve olaya Kanuni'nin tepkisi kardeşinin boşanmasını sağlamak olur ve aynı zaman da paşayı görevlerinden azleder⁷.

Temelde aile yapısını oluşturan karı-koca ve çocuklardır. Ama söz konusu Osmanoğlu ailesi olunca bu husus daha bir geniş bir zaviyeden değerlendirmeye muhtaç oluyor. Osmanoğlu ailesi her ferdiyle özellikle erkek fertleriyle aile bünyesinde birbirlerine ilişkiler hususunda destek vermiştir. Bu ilişkileri şekillendiren ve belirleyen ise; aile üyelerinin ailedeki statüleridir. Bu bağlamda Osmanlı ailesindeki statü ve rollerin gözlemlenmesinde yarar vardır. Kocaya karşı, karısının ailedeki pozisyonu, mülk edinebilme ve tasarruf hakkı gibi hususlar, ailedeki kadının statü

5 Üsküf I. Murad'ın icat ettiği üzerinde sark sarsılan altın bir taştır.

6 Uluçay, a.g.e., s. 40-42

7 a.g.e., s. 39-46; Mahir Çağman, Çağlarboyu Anadolu'da Kadın, İstanbul, 1993, s. 224

ve rollerinin belirlenmesi ve Osmanlı ailesi ile ilgili yapılacak genellemelere katkıda bulunması bakımından önemlidir. İslâm, aile yöneticiliğini kocaya vermiştir. Her aile üyesinin ailedeki fonksiyonunu düzenli olarak yerine getirebilmesi, üyelerinin gözetilmesi, ailenin devamı ve korunması için gerekli olan yöneticilik rolünün, keyfi ve nefsanî arzular için kullanılmasına ise izin verilmemiştir. Toplumda koca ile eş birlikte bir şahsiyet olarak değerlendirilmiştir. Kocanın yöneticiliğine itaat, İslâm ahkâm ve ahlâkına uygun olduğu sürece olup, zulüm ve haksızlık durumunda yargıya başvuru hakkı vardır. Burada kişilerin makam ve konumlarının İslam ritüellerine göre bir anlamı da yoktur.

Osmanlı toplumunda yasal olarak kabul edilen, irsi bir aristokrasi yoktur. Sosyolojik kavramlar çerçevesinde üretici ve denetici veya yönetici ve yönetilen sınıfla mevcuttur. Ortaya çıkan güçlü derebeyi ve ayanlar ise kısa zamanda silinmiştir. Kapalı kastlar veya imtiyazlı sınıfları devam ettiren evlilik düzeni, evlilikle doğan soyluluk imtiyazları veya irsi haklar söz konusu değildir. Devleti yöneten hanedanın evi olan “Harem” ise özgün bir müessesedir. Osmanoğulları sülalesinin hâkimiyet kalıpları da özgündür. Hanedanın azalığı, evlilik kuralları, padişah çocuklarının ve soyun devamı için geliştirilen usul ve adetler Osman oğulları hanedanına özgün kurallardır. Altı asır boyunca hiç kimse Osman oğulları ailesini uzaklaştırmayı ve tahtlarına gelmeyi düşünmedi, böyle düşünenlerden sırf hükümdarlar değil etraftaki halk da hoşlanmadı. Osmanlılar XVI. yüzyıldan sonra doğulu Müslüman hanedanlarla evlilik bağı kurmadılar. Padişah oğulları cariyelerle evlendi, padişah kızları da yabancı veya yerli hanedanlardan olmayan devşirme paşalar veya halktan çıkan rütbe sahipleriyle evlendiler. Osman oğulları ailesinin yaşadığı mekân olan saray hanedan azasının ilişkileri ve Harem-i Hümayun halkının, sultanların yaşam ve eğitimi, XIX. yüzyılda büyük gelişme ve değişim geçirdi.

XVII. yüzyıla gelindiğindeyse şehzadelerle babaları arasındaki ilişki değişmiştir. Bunda şehzadelerin sancaklara gönderilmesinin yasaklanması da etkilidir. Şehzadeler, padişah olduktan sonra çocuk sahibi oluyorlar, çoğu kez çocuklarını bile tanımadan ölüyorlardı. XVII. yüzyılın başında, sancağa çıkmadan 14 yaşında padişah olan I. Ahmed, oğlu II. Osman'ın sarayda eğitim almasına olanak sağladı. Ancak I. Ahmed'den sonra başa geçen Mustafa ruh sağlığının bozuk olması sebebiyle tahtan indirildi ve yerine II. Osman getirildi. XVII. yüzyılda, ailede baba varlığının pek hissedilmediği, sağlıklı bir ilişkinin olmadığı, kadınlарının hâkimiyetinde bir dönem olarak geçmiştir. Yüzyılın sonuna doğru şehzadelerin kafeste tutularak adeta varlıklarının gizlenmesi, hanedanın kızlar yoluyla adını duyurması sonucunu getirmiştir. Padişah kızları ekonomik yönden güçlendirilmiş, kendilerine mülkler temlik edilerek zenginleştirilmiştir⁸.

8 Ahmed Refik, Fatma Sultan, Yay. Haz. Esra Keskinç-Rifat Günalan, İstanbul, 2004, s. 92, 111, 115

III. Mustafa'nın kızları Beyhan ve Hatice sultanlarla I. Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan, kendi adlarına Boğaz'da sahil saraylar yaptıracak kadar varlıklıydılar. Dönemin en modern yaşayanlarıydılar. Birbirlerinin saraylarında yatılı ağırlamak, sazlı, sözlü eğlenceler tertip etmek oldukça aralarında yaygındı.

Abdülmecid ise Osmanlı hanedanında özellikle taht için eğitilmiş bir sultandır. Hem geleneksel hem de Batı eğitimi almıştır. Ayrıca Abdülmecid, çocuklarının eğitimi ile de son derece ilgilidir. Onların Batı'nın doğru ve düzgün değerlerini verebilmek adına oldukça çabalamıştır. Bir enstrüman çalınması, yabancı bir dil öğrenilmesi *Veladet-i Hümayun* -özellikle dönemin yabancı dili olan Fransızca- hususunda oldukça hassas davranırdı. Abdülmecid'in bu çocuklarına duyduğu ilgi ve alaka annesi Bezm-i Alem Valide Sultandan gelmez. Çünkü Bezm-i Alem Valide Sultanoğluna oldukça düşkün bir hanımdır. Mektuplarından sempatik, cana yakın bir hanımefendi olduğu anlaşılmaktadır. 1850 yılında Abdülmecid'in çıktığı Bursa-Mudanya-Çanakkale seyahatleri sırasında, onun çok sevdiğini bildiği tatlı poğaçalardan yaptırıp göndermesi, tam bir sevecen anne görüntüsü verir⁹.

1) Osmanlı'da Harem

Osmanlı sarayında annelerle çocuklarının ilk temas kurdukları yer olan Harem'dir. Bu üç harfin tılsımı Arapçada "özel olan" anlamına geliyor ve yine **h, r, m** harf dizilimlerinden oluşan "haram", "harim" ve "hurma" kelimelerince karşılanıyor. Hurma ise Arapçada halk arasında "kadın" demektir. Osmanlı sultanlarının özel yaşamlarını geçirdikleri yer olan Harem-i Hümayun Dairesi, doktorların dışında, dışarıdan kimsenin giremediği yasak bir yerdi. Osmanlı'da evlerin inşası ve devlet adamlarının konak ve sarayları da "haremlik" ve "selamlık" olarak ikiye ayrılmıştır¹⁰.

Cariyeler, valide sultanlar ile sultanların gözdeleri olan kadınların yaşadığı Harem Dairesi, bugün bile teşhir ediliyor olmasına karşın, Venedikli tüccarların aktardıkları dışında halen bir giz olmaya devam ediyor. Harem-i Hümayun Dairesi, ağırlığını ve gizliliğini henüz içeri adımınızı atmadan hissettiriyor.

Topkapı Sarayı'nın diğer bölümlerinden özenle ayrılan Harem-i Hümayun Dairesi gruplara ayrılıyor. Girişte bulunan ilk kısımda, Habeş kökenli zenci hizmetliler olan Kara Hadım Ağaları kalıyor. Padişah ve şehzadelerin yaşadıkları yerleri saran taşlıklara geçiliyor. Birinci bölümde Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılan, Valide Taşlığı çevresinde, Haliç'e bakan yapıda, sultana yakın olanlar yani, valide sultanlar, veliaht şehzade ve baş kadınların kaldığı yapı yer alıyor. Güneyinde ise "usta" cariyelerin kaldığı ve odaları Haliç'i gören yapı bulunuyor. Harem-i Hümayun Dairesi'nin dış dünyayla olan bağlantısı, Babü's-saadet dışında Araba Kapısı'yla sağlanıyor. Harem kadınları kente çıkmak için arabalara buradan biniyor. İsmi, sultanın geçerken hizmetlilerine altın dağıtmasından alan Altın Yol da

9 Uluçay, a.g.e., s.159

10 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, Ankara, 1984, s.147

sultanın haremde Has Odası'na geçişi sağlıyor. Sultanlar, harem ve Has Oda arasında genellikle bu yolu kullanıyorlar. Her sultanın kendisine özel olarak yaptırdığı köşklere ulaşan ve haremde bağımsız köşkleri de mevcut. Haremde hemen hemen her odasında bulunan ve rivayete göre, konuşulanların duyulmaması için gerekli görülen musluklar, herhangi bir suikasta tedbir olarak sultanın altın kafesli hamamı ile işlevselliği göz önünde bulundurularak inşa edilmiş. Bunun dışında sarayın belki de en önemli kurumu Enderun Mektebi oldukça dikkat çekiyor. Saraya yönetici yetiştiren İtri ve Evliya Çelebi gibi isimlerin eğitim gördüğü okul, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü İlber Ortaylı'ya göre "Osmanlı'nın Oxford'u"¹¹.

Harem yaşantısının değişmez kuralı ise cariyelerin sıkı bir disiplin altında görgü kurallarına göre yetiştirilmesiydi. Eğitim kurumu görevi görüyordu. Hanımları tarafından hizmete alıştırılarak yetiştirilen cariyeler, evlenme çağındaki oğullarına konaklardan kız almayı tercih eden ailelerin oğullarıyla, hanımları tarafından evlendiriliyordu. İstanbul'da oldukça yaygın olan bu âdete "çırak çıkarma" deniliyordu. Harem yaşantısını hareketli kılan, kadınların birbirlerini ziyaret etmeleriydi. Başlı başına protokole dayanan ziyaretlerin kendi içinde belli kuralları vardı. Bu arada cariyeler, piyano veya ud çalarak ortamı şenlendirirlerdi. Birbirlerini ziyaret etmek dışında harem kadınlarını en çok heyecanlandıran gezmeye gitmekti. Genellikle bahar aylarında, "hanım iğnesi" denilen kayıklarla gidilen pikniklere kadınlar günlerce hazırlanırlardı. Öyle ki, yiyecekten içeceğe kadar, hatta dilenciye verilecek paraya kadar en küçük ayrıntı defalarca gözden geçirilirdi. Piknik alanlarında ise portatif kurulan kafesler arkasından meddahlar, ortaoyuncular seyredilirdi. Başlı başına bir eğitim kurumu olan haremde, İstanbul geleneğinde şehirliliğin getirdiği bir kültürdü. XIX. yüzyılın sonlarında, toplu taşıma araçlarında kadınlarla erkekler harem kurallarına göre davranır ve bu kurala uymayanlar 'taşralı' denilerek ayıplanırlardı. 1926 yılında kabul edilen Türk Medeni Kanunu'na yasaklanan haremde, İstanbul geleneğinde, günlük yaşamı ince görgü kurallarıyla düzenleyen bir kültürdü¹².

2) Osmanlı'da Nikah

Osmanlı'da hareme ilişkin söylenecek sözlerden biriside "**nikah**"dır. Osmanlı'da ailenin temelini nikâh akti oluşturmaktadır. Çünkü erkek ve kadının ailede üslenmesi gereken karılık-kocalık, annelik-babalık gibi rollerinin toplum tarafından kabulü nikâh aktine bağlıdır. Bu sebeple; nikâh sadece dini değil, sosyal bir olgu olarak da önemlidir. İslam hukukunda evlenme akdi dini bir akid değildir. Aksine iki şahit huzurunda tarafların irade beyanları ile diğer şartlar gerçekleşince vücut bulan medeni bir akid olduğu söylenebilir. Nikah akidinde din adamlarının bulunuşu ve dua okuması dini bir akid vasıf kazandırmak¹³.

11 Bkz. Ayrıntılı bilgi için, İlber Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, İstanbul, Şubat 2001; Necdet Sakaoğlu, Bu Mülkün Kadın Sultanları, İstanbul, 2008

12 Ayrıntılı bilgi için bkz. Hülya Tezcan, Osmanlı Saray Çocukları, İstanbul, 2006

13 M. Morand, Etude de Droit Musulman Algerien, Alger 1910, s. 117 vd.

Bu dönemde nişan bozan çok sayıda Anadolu üzerinde yapılan bir incelemede, nişanlısından ayrılan kızların mahkemede özellikle “nikâhlı olmadıklarının” kayda geçirmelerini istemelerinin temel sebebi, Anadolu halkının nikâha yükledikleri sosyal ve kültürel önem olarak açıklanması oldukça yerinde bir tespittir. Osmanlı toplumunda evlilik akitleri XVI. Yüzyıla kadar iki şahit önünde yapılmış, ancak Şeyhülislam Ebu’s-suud Efendi’nin fetvası ile devlet bu işe müdahale etmiş, “*izinname*” usulü getirilerek nikah resmi kayda da bağlanmıştır. Osmanlıda nikâh kadılar, vekilleri (naibler) ya da mahalle imamları tarafından kıyılmaktadır. Asıl nikâh kıyımında “*kadı*” sorumludur. Kadı dışında nikâh kıyan kimseler, kadıdan bu iş için “*izinname*” getirmek zorundadırlar. Devletin aynı zamanda mahalledeki resmi temsilcisi olan mahalle imamları; bu iş için tuttukları defterlere nikâh kıyılanların ve şahitlerin ismi ile *Mehir* miktarını yazmak zorunda idi. Nikâh akdi sebebiyle erkek tarafından bizzat kadına verilen ve kadın için “ekonomik güvence” özelliği taşıyan para ve mal’la İslam toplumunda “*mehir*” adı verilir. Mehir, Osmanlı ailesinde kadının statüsüne ekonomik bakımdan güç katma, boşanmasını önleme veya kadınlar için bir çeşit sigorta fonksiyonunun üstlenmektedir. Mehirin nikâh akti sırasında peşinen ödenen kısmına “*Mehr-i mu’accel*”, ileride ödenmesi için söz verilen kısmına ise “*Mehr-i müeccel*” denir. Mehir nakit para olarak verildiği gibi, belli bir eşya, köle ya da cariye olarak da ödenmektedir¹⁴.

Osmanlı Devleti’nde. Padişahın cariyelerinden biri çocuk doğurduğu zaman statüsü değişir, padişah kadınları arasında derecesi yükseldi. Doğan çocuk erkekse “*şehzade annesi*” olarak yeni bir kimlik kazanırdı. Çocuk doğar doğmaz ona dışarıdan, iyi bir aileden, genç ve bebekli bir kadın sütüne (daye, taya) olarak atanır ve anneye destek olarak çocuğu emzirirdi. Böylece sütüne, annelik hakkı olan **hakkı-ı rıdaiye**, yani süt hakkına sahip olurdu. Doğan çocuk erkekse, bir yaşına geldiğinde ona bir **lala** tayin edilirdi. Çocuğun okula başladığı beş-altı yaşlarında, bu kadroya bir de hocası eklenirdi. Şehzade annesinin esas görevi, 13-14 yaşına gelen oğlunun gönderildiği sancakta ona eşitlik etmekle başlardı. Başlangıçta annenin çocuğa kendi verdiği terbiye ve sorumluluk üstlenmesine nezaret, sancakta lalasının da katkısıyla resmileşirdi¹⁵.

Padişaha hanımlık yapacak ve çocuk doğuran cariyeler “*İkbal*” veya “*Kadınefendi*” olarak isimlendirilir ve kendilerine ayrılan özel bir oda da yaşamlarını sürdürürlerdi. Veliht annesi ise “*Haseki*” ismini alarak, “*sultanın ilk kadını*” sıfatıyla Valide Sultan’dan sonra en güçlü otoriteye sahip kişi olurdu. Aslında haremdeki günlük yaşantı ailenin konumuna göre farklılık gösteriyordu. Orta sınıf bir ailenin haremdeki kadınlar, temizlik ve yemek gibi rutin ev işlerinden sorumlu tutulurken, konak haremde kadınların günleri dedikodu yaparak, birbirlerine hikâyeler anlatarak, kadınlar arasında düzenlenen eğlencelerle geçirdi. İlerleyen dönemdeki yalı haremde kadınlar için daha özgür bir yaşam sunuyordu. Bu

14 Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-u İslamiyye ve Ahatı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul 1980, İstanbul Huk. Fak. Yay., C. II, s. 120-121

15 Tezcan, a.g.e., s. 151

dönemdeki kadınlar, kendi aralarında piknikler düzenliyor ve Odalarına oldukça özen gösteren, yaşadıkları yerleri özel kılmaya itina gösteren harem kadınları, çamaşırlarını sakladıkları sandık odasına dahi, özel lavanta çiçeği torbaları hazırlar, odanın kendilerine özgü kokmasını sağlarlardı. Haremdeki kadınların, konumlarına göre görevleri oluyordu. Örneğin, konak sahiplerinin eşleri olan hanımefendilerin görevleri, eşlerini giydirmek ve sohbet etmektir. Haremde eş ve odalık konumundaki kadınların ortak görevleri, harem dairesine geçerek geceyi dilediğinin odasında geçiren evin erkeğini hoş tutmaktır¹⁶.

Haremde padişahın kadınlarından doğacak çocuklar için yapılacak hazırlıklarla valide sultan ilgilenirdi. Padişah çocuklarının doğumuna denirdi. Bebek ve anne için gerekli olan tüm takımlar, giysiler ve mücevherler tespit edilir, bu işle hazine kethüdası görevlendirilirdi. Hizmetleri gören kethüda yaptığı masrafları “*masraf defterleriyle*” birlikte hareme teslim ederdi. Haremdeki büyük odalardan biri doğum için hazırlanır, doğum yaptıracak ebeyle ona destek olacak cariyeler önceden belirlenirdi. Doğum sahneleri minyatürlere dahi konu olmuştur. Kadınların doğum yaptığı **öreke** isimli doğum sandalyesi ceviz ağacından yapılırdı ve sedef kakmalıydı. Oturulan yerin ön kısmı içeriye doğru yarım daire şeklinde oyuktur. Altına leğen konularak kullanılan sandalyenin, Anadolu'nun eski uygarlıklarına kadar giden bir formu olduğu ileri sürülmektedir¹⁷. Doğum yapan anne padişah tarafından yeni kıyafetler ve mücevherler ihсан edilir, ayrıca rütbesi yükseltilirdi. Doğumu takip eden günlerde, devlet ricalinin eşleri bir baltacı aracılığıyla saraya davet edilirdi. Doğum ülkenin her tarafında fermanlar gönderilerek mahkeme sicillerine kaydolurdu. Toplar atılır, şenlikler düzenlenir, doğum tüm yurtta kutlanırdı. Şenlikler, atılan topların sayısı, doğan çocuğun cinsiyetine göre veya kaçınıcı çocuk olduğuna uygun olarak değişirdi¹⁸.

Doğumdan sonrası da bir dizi saltanat ritüelleri yerine getirilirdi. Örneğin, doğumun üçüncü günü valide Sultan, altıncı günü sadrazam saraya beşik gönderirlerdi. **Beşik Alayı** denilen bu uygulama Osmanlı'da en fazla rağbet gören devlet ricalinin tamamının katılmayla yükümlü olduğu bir faaliyetti¹⁹. Ayrıca sarayda yapılan doğumları belgelemek amacıyla **doğum listelerinin** III. Mustafa ile başlamış olması, yaklaşık 30 yıl hiç çocuk doğmamış Osmanlı hanedanında, uzun bir bekleyişin sonunda duyulan bir sevincin yansıması ve bunu belgeleme arzusu olmalıdır²⁰.

Bunun yanı sıra bir de “**Daye**” (taye, taya) ya da dadı tabir edilen Osmanlı yaşamında, saraylarda ve zengin konaklarında bir bebek doğduğunda, anneye destek olacak bir sütnine (daye, taye, taya) bulmak eski gelenektir. Özellikle saray çocuk-

16 Sakaoglu, a.g.e. s.123

17 Hülya Tezcan, Osmanlı Saray Çocukları, İstanbul, 2006, s. 71

18 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, Ankara, 1984, s. 107-145

19 Çağatay Uluçay, İstanbul'da XVII. ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair” İstanbul Enstitüsü Mecmuası, 4, İstanbul 1954, s. 199-213

20 a.g.e., s.108-109

larını emzirecek kadınların iyi bir aileye mensup olması istenirdi. Daha sonra sütnineye çocuğun bakımında yardımcı olacak bir dadı alınırđı. Ancak Osmanlıların sütnine-daye deyişle dadı karıştırılmıştır. Çünkü sütnine, çocuğu emzirme süresi olan iki-iki buçuk yıl kadar sarayda bulunur, çocuk süttten kesilince ayrılırđı²¹.

Osmanlı sarayında hanedan çocuklarınızda, her çocuk gibi oyun arkadaşlarına ve oyuncaklara ihtiyacı vardı. Arkadaşlarla birlikte kurulan oyunlar onları geleceğe hazırlar, oyun kurallarına uymak belli bir disiplin kazandırırđı. 1813 yılında doğan şehzade Abdülhamid dört yaşına geldiğinde hizmetli kadrosu kurulurken, Seferli Odası'nda Salim ve Selim isimindeki iki çocuğun da alındığını söyler. Şadiye Osmanoğlu ise şehzadelerin yürüme başladıktan sonra dadılarının nezaretinde bahçeye çıktığını, kendi yaşındaki çocuklarla oynadığını, onlara zaman zaman ilerde harem ağaları olacak siyah çocukların katıldığını da belirtir²².

Sarayda bu yaşananlara bakılacak olursa şehzadelerle arkadaşlık, sıklıkla fedakârlığı beraberinde getirmektedir. II. Selim'in şehzadeligi döneminde yanında olan Macar asıllı Gazanfer Ađa ve kardeşi Cafer Ađa bu sıkıntıyı yaşayanlara sadece birer örnektir. II. Selim hükümdar olması ile birlikte güvенеbileceđi insanlar olarak Gazanfer ve Cafer Ağaları gördüğu için onların haremde görevlendirilmesini ister, bu onların hadım olmalarını zorunlu kılan bir gelişmedir. Olmaz ise padişahı reddetmeleri gerekir ki bunu göze almak dahi söz konusu olmaz. İşte bu tercihi yapan iki kardeşten Cafer Ađa ameliyat masasından kalkamamıştır. Gazanfer Ađa ise padişahın şehzadeleri ve torunlarına 36 yıl daha hizmet etmiştir. Osmanlı'da sadece erkek çocuklar için değil, kız çocukları içinde eğlence ve oyun arkadaşı olmak fedakârlığı gerektiriyordu. Kız çocukları için eğlencelerden biri canlı kız çocuklarıydı. Bu kız çocukları Kafkaslardan getirilen Çerkez kızlarıydı. Küçük hanımlar onların saçlarını tarar, kendi elleriyle biçip, diktikleri entarileri giydirirlerdi. Onları temizliğe ve terbiyeye alıştıırır, kendileri çocuk yaşta oldukları halde, o minik kızlara annelik eder, ilk derslerini vererek büyütürlerdi. Küçük hanımlar büyüyüp kendi saraylarına gidince de onlara bu kızlar nedimelik yaparlardı. Oyun yukarıda da ifade edildiği gibi Osmanlı sarayında oldukça mühimdi. Özellikle strateji ve savaş oyunları en çok tercih edilenleriydi. Bir yabancı gözlemci Osmanlı sarayında bir akıl oyunu olan satrancın padişahlar tarafından sık sık oynandığını anılarında belirtmişti²³.

Sarayda toplu oynanan oyunların dışında toplu eğlenceler de düzenlenirdi. Bu eğlencelerin en etkili olanları elbette müzikli olanlardı. Hanendeler ve sazandeler müzik yaparlarken ortalarında rakkaseler ve köçekçeler oynar, yetişkin erkekler ve çocuklar da onlara katılırlardı. Saz takımları saray da çok yaygındı. Saray yaşantısının son devrelerinde hanım sultanların 50–60 kişiden kurulu sazende ve hanende takımları bulunurdu ve sarayda topluca eğlenilirdi²⁴.

21 a.g.e., s. 153

22 a.g.e., s. 154

23 a.g.e., s.155-156,163

24 a.g.e., s.164

3) Osmanlı Sarayında Vefat Hadisesine Genel Bakış

Vefatlarda Osmanlı'da ölümler kadar önemlidir. Özellikle doğal ölümler bir yana şüphesiz ki insanları en fazla etkileyen olay, tahta geçen sultanın, **nizam-ı âlemi** yani devlet düzenini bozmamak için şehzadeleri öldürmesidir. Bu yolla pek çok şehzade öldürülmüştür. III. Murad'ın 19 küçük şehzadeyi öldürtmesi bunun en acımasız örneğidir ki, bu durum halkın ve yeniçerilerin tepkisini çekmiş, bir daha benzer ölçüde bir katliama rastlanmamıştır²⁵.

D) Osmanlı Hanedanında Siyasi Otoritenin Temini

Osmanlı'da tüm bu olaylara sebep, devletin kuruluşundan bu yana şehzadeleri sancağa çıkma usulüdür. Sancağa çıkan şehzade devlet yönetimini öğrenerek, tahta hazırlanır ve sonunda da güçlü şehzade devlet yönetimini alırdı. Sancaklara şehzadeler sünnet törenlerini gerçekleştirdikten sonra gönderilirdi. Sancaklar ise Osmanlı'nın Anadolu'da topraklarına kattığı beyliklerin başkentleri olurdu. Amasya, Kütahya, Trabzon, Konya, Manisa, Balıkesir, Antalya, Kefe gibi... Yalnız Kefe, geçici bir sancaktı. Şehzadeler sancağa gönderilirken kendilerine *teşrif* verilirdi. *Teşrif*, şehzade sancaktayken verilecek eşya, maiyetinde görevlendirilecek kimse-lerinin isimlerinin, işlerinin ve maaşlarının yazılı olduğu defterdir²⁶. Şehzadeler teşrifatlarını aldıktan sonra valilik kıyafetlerini giyer, ardından törenle yola çıkarlardı. II. Bayezid'in şehzadesi Korkut'un ve Alemşah'ın oğlu Osman'ın sancaklarına giderken başlarına kızıl börklü altın üsküf giydikleri, ak tuğ aldıkları ve valilik sancağıyla bir de tören kaftanı giydikleri bilinmektedir. III. Mehmed'in sancağa uğurlanışı sırasında *mücevveze*²⁷ giydiği, giydiği mücevvezenin çok süslü olduğu ve üzerine murassa bir sorguç taktığı ifade edilir²⁸.

Şehzadelerin en önemli görevleri devlet işlerinde babalarına yardımcı olmaktı. Babaları onları bazen Anadolu'nun veya Rumeli'nin muhafazası için görevlendirirdi. Kimi zamanda savaşlarda yan ve orta kanatlara komutanlık yaparlardı. Özellikle Kanuni, şehzadelerini sık sık göreve çağırılmış, onlarla ava çıkmış ve devlet yönetiminde deneyim kazanmalarına yardımcı olmuştur. Şehzadenden bir görevi de, komşu devletlerden herhangi bir duyum alırsa bunu merkeze iletmektir. Şehzadelerin sancaklara çıkması 16. yüzyılın sonunda kaldırılmış, bundan sonra onlar için sarayın harem dairesinde kapalı bir hayat başlamıştır. Kafes hayatı denilen bu uzun süreçte artık kendilerinden haber dahi alınamadığı zamanlar olmuştur²⁹.

Sancağa giden son şehzade III. Mehmed idi. Onun yerine geçen I. Ahmed,

25 Uzunçarşılı; a.g.e., s.107-145

26 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkan Osmanlı Şehzadeleri" Belleten, Ankara, 1975, C.39, s.156, 659- 661, 680-682

27 Mücevveze sarığın tepesinin ortasında görülen kırmızı, dilimli ve sivri tepeliktir. Sarık bunun üzerine sarılır ve törenle giyilir. Bkz. Hülya Tezcan, a.g.e., s.99

28 Uzunçarşılı, " Sancağa Çıkan..."; a.g.m., s.692

29 Metin Kunt, Devlet, Padişah Kapısı ve Şehzade Kapıları, Osmanlı/Teşkilat, 6, Ankara, 1999, s. 33-40

sancağa gitmeden tahta çıkan ilk sultanı. Lala, Türkler arasında çok eskiden beri var olan atabek (vilayetleri yöneten vali) karşılığı olarak kullanılmıştır. Lala, henüz erginliğe ulaşmamış şehzadeye gerekli bilgileri verir, terbiyesiyle uğraşır, yönlendirirdi. Sancağa çıkma yaşı olan 13 -14 yaşına gelince, ona sancak yönetiminde yardımcı olacak deneyimli lalayı divan-ı hümayun tayin ederdi. Yani lalanın, şehzadenin çocukluğunda ve sancakta olmak üzere iki farklı görevi olurdu³⁰.

Sonuç

Sonuç olarak değerlendirilecek olursa; Müslüman Osmanlı ailesinin çok eşli bir düzene dayandığı yaygın bir düşüncedir, fakat yanlıştır. Osmanlı cemiyetinde poligami hoş karşılanmaz. Gelir grupları ve toplumsal konumları yakın eşlerin kurduğu yuvada kuma getirilmesi mümkün değildir. Gelir düzeyi düşük geniş halk kesiminde ise bütün bir kurumun yerleşmesi zaten mümkün değildir. Çok eşlilik saygıyla karşılanan bir uygulama değildir ve mesela kuzey Türkleri arasında yoktur, Rumeli’de de hemen hiç görülmez. Anadolu’da da yaygın olduğu söylene-
mez. Osmanlı ailelerinin ise tıpkı Bizans’taki gibi temelde çekirdek aile özelliğini gösterdiği anlaşılıyor. Ancak kırsal ve kentsel yapı arasındaki fark ise daha çok çocuk ve geniş aile tipinin kırsal alanda daha çok tespit edilmiş olmasıdır. Bunun bir benzeri de daha fazla veliaht maksadıyla Osmanlı Sarayında görülmesidir³¹.

Osmanlı hanedan ailesinin sosyal sistemi Batı’daki çağdaşlarının aksine çelişkili bir sınıflaşmanın değil, belirli bir nizamdan hareket eden bir yapıya sahiptir. Soy asaleti, öncelikle asabiyetin yok sayıldığı Türklerde, yerini kabiliyet, fazilet ve erdeme bırakmıştır.

Siyasi otoritenin bölünmemesi ilkesi devlete muhalif kuvvetlerin bu durumdan yararlanmalarının da önüne geçmiştir. Toprakta esas olarak devletin mülkiyetinde kabul edilmesi toprağa dayalı bir ağalık ve sömürü düzeninin oluşumunu da engellemiştir.

Osmanlı sarayında bir kız veya erkek çocuğu rüşünü ispatlamadan, âkil/âkile olmadan babasından kalan malı istediği gibi tasarruf edemez. Ettiği takdirde, ileride pişmanlık doğuracak zarar ve mağduriyetler olabilir. Osmanlı dönemi uygulamaları çerçevesinde bu tür örnekleri bu sicilde bolca görmek mümkündür. Bir kişi vasi tayin edilirken, çocuğa bakmak, yedirip-içirmek, besleyip-büyütmek, terbiye etmek, babasından kalan terekeyi korumak ve en uygun şartlarda tasarruf etmek şartıyla tayin edilmekteydi. Hatta öyle ki vasi tayin edilen şahıs veya şahıslar, çocukların malından kendilerine istedikleri kadar “nafaka ve kiske baha” dahi tayin edemezlerdi³².

30 a.g.e., s. 152

31 Bkz. Ayrıntılı bilgi Sakaoğlu, a.g.e.; İsmail Doğan, Osmanlı Ailesi-Sosyolojik Bir Yaklaşım, Ankara Ekim 2001

32 Bkz. Ayrıntılı bilgi Kunt, a.g.e.

Osmanlı toplumunda yetimlere miras yoluyla kalan menkul ve gayri menkul malların vasileri tarafından işletilmesi ve sermayenin kontrol altına alınarak elde edilen gelirin, bu şahısların ihtiyaçlarının karşılanması için harcanması, reşit olduklarında ise kendilerine teslim edilmesi için oluşturulan kurumlara, eytâm sandığı adı verilmektedir. Bu keselerin görevi; keselerde saklanan malın veya paranın ihtiyaç sahiplerine kefiller göstermek kaydıyla verilmesi şeklindedir.

Ailenin oluşum sürecinde nikâh müessesesi, ister erkek ister kadın olsun her iki tarafa da belirli statüler kazandırmış ve bu statüler gereği de belirli roller ve sorumluluklar yüklemiştir. Kadınların bugünkü manada kamusal alanda yer aldıkları gibi bir anlayış ve değerlendirme yanlış olabilir. Burada önemli olan sanayi toplumu olmayan ve İslâmî değerlerin sosyal yaşamda ağırlığını hissettirdiği XX. yüzyılın başındaki Osmanlı toplumu ve ailesinde kadınlar eve hapsolmemiş; aksine toplumsal yaşama katılabilmişlerdir. Toplumda işlevini yerine getiren ailenin en temel üyelerinden anne veya babadan birinin ölümü sonucu Osmanlı aileleri saray da dahil parçalanma ile karşı karşıya kalabilmektedir. Ama bundan öncede sözünü ettiğimiz gibi Türk aile yapısının en önemli özelliği olan sahip çıkma güdüsü kendini burada da göstermektedir.

Kaynakça

Basılmış Eserler

Ahmed Refik, **Fatma Sultan**, Yay. Haz. Esra Keskinkılıç-Rıfat Günelan, İstanbul, 2004

Akgündüz Ahmet, **Sarayda Harem**, İstanbul 2011

Bilmen Ömer Nasuhi, **Hukuk-u İslamiyye ve Ahatı Fıkhiyye Kamusu**, İstanbul 1980

Çağman Mahir, **Çağlarboyu Anadolu'da Kadın**, İstanbul, 1993

Doğan İsmail, **Osmanlı Ailesi-Sosyolojik Bir Yaklaşım**, Ankara Ekim 2001

Kunt Metin, **Devlet, Padişah Kapısı ve Şehzade Kapıları**, Osmanlı/Teşkilat, Ankara, 1999

M. Morand, **Etude de Droit Musulman Algerien**, Alger 1910

Ortaylı İlber, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul, Şubat 2001

İnalçık Halil; **The Otoman Empire, The Classical Age (1300-1600)**, London 1973, Çev: Sakaoğlu Necdet, **Bu Mülkün Kadın Sultanları**, İstanbul, 2008

Sezer Ruşen, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul, 2003

Uzunçarşılı İsmail Hakkı; **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, Ankara, 1984

Tezcan Hülya, **Osmanlı Saray Çocukları**, İstanbul, 2006

Makaleler

Uluçay Çağatay, "Bayezid II'nin Ailesi" Tarih Dergisi, CX, S.14, İstanbul 1959

....., **İstanbul'da XVII. ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair** İstanbul Enstitüsü Mecmuası, 4, İstanbul 1954

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, "Sancağa Çıkan Osmanlı Şehzadeleri" Belleten, C.39, S.156, Ankara, 1975

....., "Orhan Gazi'nin vefat eden oğlu Süleyman paşa için tertip ettirdiği vakfiyenin Ash" Belleten, C.27, S.107, Ankara, 1963,

....., "Fatih Sultan Mehmed'in Vezir-i Azamlarından Mahmud Paşa ile Şehzade Mustafa'nın Araları neden Açılmıştır." Belleten, C.28, S.112, Ankara, 1964,